
Marjeta Čampa

**Bibliografija objavljenih del (1945-1982)
o Slovincih v okupatorjevih zaporih,
ujetniških in koncentracijskih taboriščih
ter v evropskem odporniškem gibanju
med II. svetovno vojno**

Uvod

O trpljenju Slovencev v okupatorjevih zaporih in taboriščih in o nasilju njegovih sodelavcev je spregovoril narodnoosvobodilni tisk že 1944. leta.¹ V letih po končani vojni so bila napisana prenekatera pričevanja: pristop je bil večinoma poljuden, nepretenciozen, predvsem se je hotelo obuditi spomine na prestano trpljenje. Izšla pa je tudi publikacija komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev.² Žal se je strokovno in publicistično delo iz različnih razlogov kasneje upočasnilo. Ko je 1960. leta Muzej narodne osvoboditve (danes Muzej novejše zgodovine) v Ljubljani pripravil prvo obsežnejšo in temeljitejšo razstavo o okupatorjevih zaporih in taboriščih, so bile zbrane tudi naše ter inozemske publikacije o tej tematiki. Že takrat je bilo očitno naše zaostajanje pri obdelavi omenjenega področja. – Šele v 80-tih letih se je položaj izboljšal in tako je v preteklem desetletju izšla cela vrsta strokovnih publikacij – zbornikov: Bili so uporni, Buchenwald, Dachau, Mauthausen, Auschwitz, Dora, Jugoslovanke v kaznilnicah fašistične Italije, Rab. Božidar Jezernik je 1983. leta napisal sociološko študijo o življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih, letos (1993) je izšla njegova knjiga Spol in spolnost in extremis.

¹ HRIBAR Franc-Savinjšek: Mauthausen. Izd. Odsek za informacije in propagando pri POOF za Štajersko 1944.

(KOBAL Sveto)-Florijan: K. L. Mauthausen. Izd. Agit. prop. komisija pri Pokrajinskem odboru OF za Gorenjsko 1944.

KLAUTA Ladislav: Obtožujemo! Grozodejstva nemškega internacijskega taborišča. Izd. Prop. oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slov. 1944.

PAKIŽ Silverij (S. Matejev): Rab. Partizanska tiskarna 1944.

ŠNUDERL Makso: Fašistično domobranski teror nad Slovenci. Izd. Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njih. hlapcev pri Predsedstvu SNOS 1944.

² Zločini italijanskega okupatorja v »Ljubljanski pokrajini«. L. Internacije. Lj., 1946.

(Po izvirnih dokumentih napisano v Komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo in v Inštitutu Narodne Osvoboditve pri predsedstvu vlade IRS.)

Bibliografija

Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945, Bg., Vojnoistorijski institut 1964 (BNOR 1964), objavlja naslove brošur o okupatorjevem in domobranskem nasilju, ki so izšle leta 1944. Slovenska bibliografija, Lj., Narodna in univerzitetna knjižnica, prinaša naslove publikacij in izbor člankov iz periodičnega tiska po letu 1945. Nekaj bibliografije objavljajo zborniki o posameznih taboriščih. – Tudi v specialnih bibliografijah o zgodovini slovenske narodnoosvobodilne borbe najdemo naslove s to problematiko. –

V okviru jugoslovanskega projekta »Slovenci v okupatorjevih zaporih, ujetniških ter koncentracijskih taboriščih in v evropskem odporiškem gibanju med II. svetovno vojno« sem v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja (zdaj Inštitut za novejšo zgodovino) v Ljubljani sestavila posebno bibliografijo objavljenih del in prispevkov, v glavnem za obdobje 1945–1982; bibliografija šteje 486 enot.

Splošno o zaporih in taboriščih

Po končani vojni se je nadaljevalo z zbiranjem gradiva o okupatorjevih zločinih in o terorju njegovih sodelavcev. Iz 60–tih let je brošura Nikoli več!, ki jo je izdal odbor bivših političnih internirancev, izseljencev in zapornikov v Mariboru; podobna brošura je izšla leta 1970 v Celju.³ Na to tematiko se navezujejo prazniki štirih slovenskih občin (Dravograd, Ilirska Bistrica, Krško in Murska Sobota).⁴ O procesu proti Eichmannu je pisal Herbert Grün.⁵ Izšla je strokovno dobro pripravljena edicija Risbe iz zaporov in taborišč.⁶ Tone Ferenc je avtor dveh temeljnih del o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji v letih 1941–1945.^{7,8} O nemških vojnih zločincih se je pogosteje pisalo, ko je bil na primer sprožen sodni postopek proti Clementu Druschkeju (1977), ali pa ob procesu v Trstu leta 1976 (Rižarna). – Doslej najbolj pregleden seznam vseh pomembnejših zaporov in taborišč, skozi katere so šli Slovenci, dobimo v zborniku Bili so uporni (Lj., 1980, 1981, 1983). Publikacija žal nikjer ne navaja virov in literature.

Zapori in preselitvena taborišča v Sloveniji

Janez Gerčar je 1961. leta napisal knjigo o zaporu v Begunjah, ki je kasneje doživela tri izdaje; poljudno verzijo je objavil Stane Šinkovec in opisal tudi znano osvobodil-

³ Nikoli več! Maribor, Združenje borcev NOV 1963.

Strečanje ob 25-letnici osvoboditve. Spomini internirancev, zapornikov in vojnih ujetnikov. Celje, Občinski odbor ZZB NOV 1970.

⁴ Prazniki slovenskih občin. Ur. uredn. odbor Anton Avsec et al. Lj., Skupnost slovenskih občin 1975.

⁵ GRÜN Herbert: Proces v Jeruzalemu 1961. Lj., Mlad. knj. 1961.

⁶ Revolucija in umetnost. Risbe iz zaporov in taborišč. Nova Gorica, Soča 1970. 257 str. (Izbrali in ur.: Aleksander Bassin, Vladimir Lakovič, Vera Visočnik). Tekst v slov. j., srbohrv., angl., italij., rus.

⁷ FERENC Tone: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Mbr., Obzorja 1968, 851 + I str.

⁸ FERENC Tone: Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945. – Viri o nacistični raznarodovalni politiki 1941–1945. Mb. Obzorja 1980. 726 str.

tev zapornikov: 4. maja 1945.⁹ – Celjski zaporniki v Starem piskru so 1941. leta celo izdajali dva humoristična časopisa; Janez Šumrada je skupaj z Vladom Novakom pripravil faksimilirano izdajo obeh glasil – Kapucinski Toti in Toti Stari pisker.¹⁰ Omenim naj publikacijo Staneta Terčaka o tem znanem celjskem zaporu, kakor tudi knjižico Emila Lajha.¹¹ – Že 1946. leta je izšla brošura Ivana Petrova Messnerja Morišče Dravograd.¹² – Anton Čamernik je napisal svoje spomine na sodne zapore; pričevanje je zanimivo, saj je bil upravnik teh zaporov v letih 1941–1942 in istočasno sodeloval z Osvobodilno fronto. – Alenka Nedog je avtorica monografije o Tonetu Tomšiču, ki je bil zaprt v Ljubljani in ustreljen 1942. leta.¹³ Pisatelj Juš Kozak je v svojem romanu Lesena žlica opisoval tudi ljubljanske zapore.¹⁴ O italijanskih racijah v Ljubljani 1942. leta je pisal Tone Ferenc.¹⁵ – Zima Vrščaj-Holy je napisala prispevek o velikih demonstracijah 1943. leta v Ljubljani, ko so ženske zahtevale izpust internirancev in zapornikov.¹⁶ Cvetko Kristan je objavljali svoje spomine na pregnanstvo v Srbiji: Šentviški zapori so bili zanj le ena izmed postaj na tej poti. Opisal je tudi list šentviških zapornikov iz leta 1941 – Kiblo.¹⁷ Milica Ostrovska je v obsežnem delu Kljub vsemu odpor obravnavala problematiko talcev in zapornikov v Mariboru.¹⁸

Na breštaniškem gradu je bil urejen muzej, posvečen slovenskim izgnancem. Tone Ferenc je kot avtor stalne razstave napisal tudi informativno publikacijo za muzej.¹⁹

Deportacije Slovencev

Temeljno strokovno delo je že citirana Ferenčeva knjiga Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Mb. 1968. Dopolnjuje jo obsežnejši prispevek, ki je bil napisan za zbornik Krško skozi čas.²⁰ – O pregnanstvu Primorcev in Istranov sta pisala Srečko Vilhar in Albert Klun.²¹ O izseljevanju domačega prebivalstva je pisal Peter Klavčič v Kamniškem zborniku (1961) in Marija Urbas v Ptujskem

⁹ ŠINKOVEC Stane: Begunje. Lj., 1985. Spomniki delavskega rev. gibanja in NOB na Slov., št. 50.

¹⁰ KAPUCINSKI TOTI in Toti Stari pisker. Celje, Muzej revolucije 1981.

¹¹ TERČAK Stane: Celjski Stari pisker. Lj., Borec 1976. Resume v nem. j.

LAJH Emil: Stari pisker. Lj., 1980. Spomeniki delavskega rev. gibanja in NOB na Slov., št. 18.

¹² PETROV Ivan: Morišče Dravograd. Dravograd, Skupščina občine 1985. (2. dop. izd.)

¹³ ČAMERNIK Anton: Spomini na sodne zapore. Lj., Borec 1980.

NEDOG Alenka: Tone Tomšič (Spremna beseda in opombe M. Stiplovšek) Lj., Borec 1980. 2. izdaja.

¹⁴ KOZAK Juš: Lesena žlica. Lj., DZS 1947–1952.

¹⁵ FERENC Tone: Italijanske racije v Ljubljani leta 1942. Kronika, Lj., 1981, št. 2, str. 183–228.

¹⁶ VRŠČAJ-HOLY Zima: Vrnite nam sinove in može. Borec, Lj., 1968, št. 8–9, str. 617–618.

¹⁷ KRISTAN Cvetko: Skozi taborišče Begunje in Šentvid v pregnanstvo. Jeseniški kovinar, 1951, št. 21–26.

KRISTAN Cvetko: List šentviških zapornikov. Ob 14–letnici šentviškega preseljevalnega taborišča. Delavska enotnost, Lj., 1955, št. 29.

¹⁸ OSTROVSKA Milica: Kljub vsemu odpor. Mb., Obzorja 1981, 2. dop. izdaja.

¹⁹ FERENC Tone: Muzej slovenskih izgnancev v Brešanici. Mb., Obzorja 1971. Kulturni in naravni spomeniki Slov., št. 26.

²⁰ FERENC Tone: Tragedija Slovencev na izselitvenem območju ob Savi in Sotli. Krško, 1977, str. 397–446.

²¹ VILHAR Srečko, KLUN Albert: Primorci in Istrani od pregnanstva do prekomorskih brigad. Lj., 1973. Knjižnica NOV in POS št. 41.

zborniku (1953). Zanimivi so tudi spominski zapisi Franca Šetinca in Marije Richly.²² O izseljevanju v Srbijo, Bosno ter na Hrvaško prevladujejo prigradnjaški zapisi ob raznih obletnicah. Fran Roš in Jože Kožuh pa sta v knjižni obliki prikazala to problematiko.²³ – Slovenski izseljenci so se vključevali tudi v partizanske enote v Srbiji in Vojvodini.²⁴ O mnogih povojnih stikih in manifestacijah med slovenskimi izgnanci in srbskimi gostitelji pričajo tudi posebne publikacije in razstave.²⁵

Zanimiv je spominski zapis pisatelja in duhovnika Ksaverja Meška o trpljenju v Mariboru, Rajhenburgu, na Hrvaškem in v Bosni.²⁶

Položaj otrok / Ukradeni otroci

Temeljno delo je monografija Staneta Terčaka o ukradenih otrocih (Lj., 1962, 1973). Ti so se po vojni večkrat zbrali na raznih srečanjih.²⁷ Božo Levec je pisal o svojih otroških spominih na taborišče Visco. Slikar Stane Kumar je skupaj z Nikolajem Pirnatom upodobil otroke v Gonarsu; o tem je objavil nekaj spominov in skic. – Jože Pahor je uredil pričevanja o težkem življenju tržaške oz. primorske mladine med zadnjo vojno v posebni publikaciji.²⁸

Talci

Milan Ževart in Stane Terčak sta pripravila zbirko ohranjenih poslovnih pisem talcev na Štajerskem, ki je doživela kar tri izdaje (Mb. 1965, 1969, 1978). Pisala sta tudi o talcih na Frankolovem pri Celju.²⁹

1961. leta je bil odkrit spomenik slovenskim talcem na pokopališču v Gradcu, v Avstriji.³⁰ – Janez Kos je pisal o Gramozni jami v Ljubljani 1942–1943; o talcih – So-

²² ŠETINC Franc: Izgnanci. Lj., Partizanska knjiga 1976.

RICHLI Marija: Zapiski iz pregnanstva 1941–1945. Videm – Krško, samozaložba 1962.

²³ ROŠ Fran: Slovenski izgnanci v Srbiji 1941–1945. Mb., Obzorja 1967.

KOŽUH Jože: Domovina je ena. Lj., Borec 1979.

²⁴ FAJDIGA Mirko: Najmlajši komandant. Borec, Lj., 1957, št. 2, str. 71–72.

²⁵ BRATSKÉ VEZI srbskega in slovenskega naroda. (Razstavo in katalog ur. Marjan Motoh.) Lj., Muzej ljudske revolucije Slov. 1980.

ODPRTA SRCA. Kronika ljudske solidarnosti. Maribor–Beograd, »Večer« 1974. Izšlo je tudi v srbohrvaščini: Otvorena srca.

SVEDOČANSTVA, bratstvo i jedinstvo – PRIČEVANJA, bratstvo in enotnost. Čačak, Čačanski glas 1973.

²⁶ MEŠKO Ksaver: Križev pot. Izbrano delo, 4. knjiga. Celje, Mohorjeva družba 1959, str. 287–365.

²⁷ TERČAK Stane: Srečanje »ukradenih otrok«. Večer, Mb., 1972, št. 195.

STRAŠEK Milenko: Srečanje ukradenih otrok. TV-15, Lj., 1987, št. 22.

²⁸ LEVEC Božo: Mozaik spominov na otroštvo. Borec, Lj., 1980, št. 3, str. 167–173.

KUMAR Stane: Risal sem otroke v koncentracijskem taborišču. Otroštvo v senci vojnih dni v Sloveniji. Lj., 1980, str. 144–147.

PAHOR Jože, ur.: Tako je bilo trpljenje. Trst, Gregorčičeva založba 1946.

²⁹ TERČAK Stane: Frankolovski zločin. Lj., 1971.

ŽEVART Milan: Stranice pri Frankolovem. Lj., 1981. Spomeniki delavskega rev. gibanja in NOB na Slov., št. 21.

³⁰ ČEPIČ Mirko: Graško grobišče – spomenik 1300 žrtvam. Borec, Lj., 1960, št. 12, str. 513–514. Delo, Lj., 3. nov. 1961.

kolih je pisal France Lubej.³¹ Muzej talcev v Begunjah je lepo prikazala Mira Mihevc; publikacija je opremljena tudi s francoskim in angleškim prevodom, kar je pri nas žal redkost pri tovrstnem tisku.³²

Žrtve: Urh pri Ljubljani

Domobranksko postojanko in morišče Urh je monografsko obdelala Štefanija Ravnikar-Podbevšek. To zelo obsežno delo je doživelo več izdaj.³³

Taborišče Jasenovac

Tudi tukaj so trpeli Slovenci, vendar imamo malo objavljenih spominskih zapisov. V zborniku Bili so uporni je taborišče v Jasenovcu opisal Bojan Ajdič.

Vojno ujetništvo

Po aprilski vojni 1941 so prenekateri Slovenci prišli v vojno ujetništvo. Ta tema še čaka na podrobnejšo monografsko obdelavo, razmeroma malo je tudi memoarskih prispevkov. Drago Zupan se je spominjal gledališke dejavnosti v taborišču Osnabrück. Mile Smolinsky je opisal eno povojno zborovanje nekdanjih vojnih ujetnikov. V knjižni obliki je izdal svoje spomine Vladimir Gradnik.³⁴

Italijanski zapor

Jugoslovanke, ki so bile zaprte v kaznilnicah fašistične Italije, so pripravile svoj zbornik z naslovom Od ječe do ječe. Ta skupna publikacija političnih jetnic iz Slovenije, Hrvaške in Črne gore je izšla v Ljubljani 1985. leta in je deloma prevedena iz srbohrvaškega jezika. O posameznih zaporih so pisali v zborniku Bili so uporni: Cita Bole (Benetke), Drago Sui (Alessandria), Rihard Knez (Parma) in drugi. Milko Škrap je v Trstu objavil svoj Dnevnik in spominsko knjigo iz zaporov v Parmi. Zaporniške dneve na Elbi je dokaj podrobno opisal Boris Režek.³⁵

³¹ KOS Janez: Gramozna jama. Lj., 1982. Spomeniki delavskega rev. gibanja in NOB na Slov., št. 30. LUBEJ France-Drejče: Ob 30-letnici streljanja talcev - Sokolov. Borec, Lj., 1972, št. 10, str. 555-559.

³² MIHEVC Mira: Kjer smrt je skrhalo svojo koso... Muzej talcev v Begunjah. Radovljica (1975). Dodana je gramofonska plošča.

³³ RAVNIKAR-PODBEVŠEK Štefanija: Sv. Urh. Kronika dogodkov iz narodnoosvobodilne vojne. Lj., Borec 1966. 632 str. in pril. Izdaje tudi: 1972, 1978.

RAVNIKAR-PODBEVŠEK Štefanija: Urh. Maribor, Obzorja 1977. Kulturni in naravni spomeniki Slov., št. 13 (1. izd.: 1967).

³⁴ ZUPAN Drago: Bilo je v Osnabrücku... Gledališki list SNG, Drama, Lj., 1945-1946, št. 7, str. 67-70. SMOLINSKY Mile: Tudi bivši vojni ujetniki so zborovali. Borec, Lj., 1960, št. 6, str. 258.

GRADNIK Vladimir: Skozi deset ujetniških taborišč: 1941-1945. Koper, Lipa 1984.

³⁵ ŠKRAP Milko: Dnevnik in spominska knjiga iz fašističnih zaporov. Trst 1977.

REŽEK Boris: Sestanev v bolniški sobi. Borec, Lj., 1952, št. 10- 12.

Italijanska taborišča

Že omenjeni Božidar Jezernik je pri podrobni analizi življenja Slovencev v italijanskih taboriščih uporabil etnološki pristop.³⁶ Mikula Letič, s pravim imenom Fortunat Mikuletič, je objavil spomine na Corropoli in Casoli, njegov sointerniranec Ljubo Ravnikar pa opremil knjigo s svojimi medvojnimi akvareli.³⁷ Juš Kozak je v omenjenem romanu Lesena žlica opisal tudi Gonars in Corropoli.

Ivan Bratko in Jože Martinčič sta pisala o znanem pobegu iz Gonarsa 1942. leta. Božo Podkrajšek je v mariborskem Večeru objavil spominski zapis na Gonars.³⁸

O taborišču na Rabu imamo precej literature: Rabski zbornik (Lj. 1953), Motivi z Raba Milene Mohorič (Lj. 1946), Koncentracijsko taborišče Rab Franca Potočnika (Koper 1975). 1985. leta je izšel v Ljubljani obsežen zbornik s pričevanji rabskih internirancev v letih 1942–1943, ki ga je uredil Herman Janež: tu so objavljeni prispevki o politični in vojaški organizaciji v taborišču, osebni spomini ter pesniški zapisi. – Obiskovalcem pokopališča na Rabu je namenjena knjižica Hermána Janeža; v Numizmatičnem vestniku je Srečko Krese objavil plačilne bone iz taboriščne ekonomike.³⁹ Lojze Bukovac je v znanem zborniku Bili so uporni predstavil taborišče v Reniciju in tudi opisal, kako je zbežal k italijanskim partizanom septembra 1943.

Nemška taborišča

Božidar Jezernik v svoji doktorski disertaciji obravnava etnološke elemente življenja v nekaterih znanih nemških koncentracijskih taboriščih. Avtor uvaja nove metode raziskovanja.⁴⁰ V Mariboru je 1982. leta izšel zbornik o Auschwitzu, ki sta ga uredili Marija Kovač-Zupančič in Linka Ksela-Jasna. To je nedvomno eden izmed najbolje urejenih tovrstnih zbornikov: strokovni del je opremljen z viri in literaturo, dodani so obsežni sezname transportov jetnic in jetnikov poleg običajnega spominskega gradiva. Knjiga ima povzetek v angleškem in nemškem jeziku. – Spominsko gradivo o svojem življenju v Auschwitzu je objavljala Jožica Veble-Hodnik, tudi v knjižni obliki.⁴¹

Pri zborniku o Buchenwaldu so poleg slovenskih taboriščnikov sodelovali tudi interniranci iz raznih krajev Jugoslavije. Dragocen je seznam jugoslovanskih internirancev; žal pa je skromna navedba virov in literature.⁴² – Pesnik Lojze Krakar je večkrat pisal o taboriščih, tudi v literarni obliki; v zborniku Bili so uporni je sodeloval s pri-

³⁶ JEZERNIK Božidar: Boj za obstanek. O življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih. Lj., Borec 1983, 319 + II str., + 10 str. pril.

³⁷ MIKULETIČ Fortunat (Mikula Letič): Internatitit. Gorica, Goriška Mohorjeva družba 1974.

³⁸ BRATKO Ivan: Teleskop. (Lj.), Mladinska knjiga 1954. (2. izdaja: 1964)

MARTINČIČ Jože: Beg iz Gonarsa. Lj., Borec 1978.

PODKRAJŠEK Božo: Pesem ob žici nas je spremila v svobodo. Večer, 6. 12. 1973, Mb.

³⁹ JANEŽ Herman: Uničevalno koncentracijsko taborišče Kampor na otoku Rabu. Lj. 1988. Spomeniki delavskega rev. gibanja in NOB na Slov., št. 61.

KRESE Srečko, Numizmatični vestnik, Lj., 1987, št. 15, str. 227–232.

⁴⁰ JEZERNIK Božidar: Etnološki vidik življenja v nemških koncentracijskih taboriščih Dachau, Buchenwald, Mauthausen, Ravensbrück in Auschwitz. Lj., Univerza, Fil. fak. 1986.

⁴¹ VEBLE-HODNIKOVA Jožica: Preživela sem taborišče smrti. Lj., Borec 1960. (2. izdaja: 1975)

⁴² BUCHENWALD. Zbornik. Ur. odbor: Janez Alič et al. Lj., Borec 1983. 430 str. + 46 str. pril.

spevkom o Buchenwaldu. – Dachauski zbornik je izšel v Ljubljani 1981. leta in je med drugim objavil seznam vseh podružnic, ki so spadale pod to taborišče. Delno je ponatisnjeno tudi glasilo Dachauski poročevalec (maj – junij 1945). Zbornik je razkošno opremljen z dokumentarnimi likovnimi prilogami iz vojnih dni (Vlasto Kopač in drugi). Naj še omenim krajšo črtico iz življenja v dachauskem taborišču, ki jo je objavil v Slovenskem zborniku 1945. leta književnik Ludvik Mrzel.⁴³ – Milan Filipčič je v publikaciji Bili so uporni objavil prispevek o zloglasnem podzemnem taborišču Dora. Kasneje je izšel poseben zbornik o tem taborišču. – Spomine na Mauthausen sta popisala Jernej Primožič in Mato Utovič 1980. leta, ta je za strokovni prikaz Mauthausna uporabil kvalitetno monografijo Avstrijca Hansa Maršaleka.⁴⁴

O taborišču na Ljubelju, ki je bilo podružnica Mauthausna, je na razpolago kar precej literature: Janko Tišler in Gaston Charlet imata prispevek v zborniku Bili so uporni. Rado Cilenšek je 1988. leta napisal knjižico o Ljubelju in ji dodal povzetek v francoščini, saj je publikacijo namenil tudi Francozom, ki so tvorili večino med interniranci na Ljubelju. Zato ne preseneča, da sta dve knjigi o Ljubelju napisala francoska avtorja: Gaston Charlet (Kaznilnica v snegu, Lj. 1966) in Andre Lacaze (Predor, Lj. 1979). Predor je postal prava uspešnica, ki so jo prevedli v 18 jezikov. –

Erna Muser in Vida Zavrl sta pripravili obsežen Ravensbrüški zbornik, ki je izšel v Ljubljani 1971. Božena Legiša je opisala srečanje internirank iz Ravensbrücka; zanimivo je, da je mednarodni odbor tega taborišča kar dvakrat zasedal v Ljubljani.⁴⁵ – Taborišče Rižarno v Trstu je predstavil Tone Ferenc tudi v publikaciji Bili so uporni. Veliko se je pisalo o Rižarni okoli leta 1976, ko je potekal proces proti nemškemu vodstvu.⁴⁶

Madžarska taborišča

Za to pokrajino imamo manj evidentiranega gradiva. Omenjam tri prispevke, ki se nanašajo na prekmursko prebivalstvo pod madžarsko okupacijo: Jože Vidič je opisal taborišče Šarvar, kamor so odgnali mnoge Prekmurce (zbornik Bili so uporni). Štefan Kuhar je opisal še druge zapore in taborišča »za Prekmurce«, Zdenka Požar pa je objavila spominsko gradivo o vojnem času v Murski Soboti.⁴⁷

Umetnost

Mnoge medvojne likovne upodobitve taborišč so se ohranile do današnjih dni: Dachau, Dora, Flossenbürg, Mauthausen, Casoli, Corropoli, Gonars, Monigo, Renicci,

⁴³ MRZEL Ludvik: Plantaža. Slovenski zbornik, Lj., DZS 1945, str. 350–352.

⁴⁴ PRIMOŽIČ Jernej: Leta upanja in leta umiranja. Lj., Borec 1979.

UTOVIČ Mato: Mauthausen. Lj., Partizanska knjiga 1980.

⁴⁵ LEGIŠA Božena: Ne pozabimo... Ravensbrüško srečanje. Naši razgledi, Lj., 1975, št. 5, str. 118–119.

⁴⁶ OD FAŠISTIČNEGA ŠKVADRIZMA do pokolov v Rižarni. Ur. odbor: Filibert Benedetič et al. Trst, ANED 1974. (2. izdaja: 1978)

OD FAŠISTIČNE VOJNE do uničevalnega taborišča v Rižarni. Trst (1974).

⁴⁷ KUHAR Štefan: Zapori in taborišča za Prekmurce. TV-15, Lj., 1974, št. 41.

POŽAR Zdenka: Spomini vstajajo. Obmurski tedenik, Murska Sobota, 1954, št. 40.

Padova, ujetniška taborišča v Nürnbergu in Warburgu itd. 1970. leta je izšel že omejnjeni zbornik *Revolucija in umetnost – Risbe iz zaporov in taborišč*. Filip Kumbatovič je v Veselem vetru med tekstom objavil vrsto risb iz znanih taborišč. – 1985. leta je Muzej ljudske revolucije v Ljubljani gostil razstavo *Dachauske risbe*; izšel je tudi katalog.⁴⁸

France Filipič je uredil leposlovni zbornik na temo taborišča.⁴⁹ Mnoge samostojne literarne edicije črpajo motive iz življenja v taboriščih Dachau, Ravensbrück, na Rabu, v Gonarsu itd. Veliko tega literarnega gradiva je raztresenega po raznih periodikah.

V spomin žrtvam iz Ravensbrücka je bila 1983. leta napisana kantata in plesnobaletna koreografija. Istega leta je nastala tudi koreografija na temo izgnancev.

Poleg diafilma o nacističnih deportacijah Slovencev (1965) imamo tudi televizijske dokumentarne filme o Buchenwaldu in Ravensbrücku (1961).

Za gledališče je priredil pričevanje o povojnih dachauskih procesih Žarko Peran. Tekst je izšel v publikaciji *Mestnega gledališča ljubljanskega* leta 1988.

Prevodi strokovne in memoarske literature

Prevedenih je bilo samo 6 slovenskih naslovov, in to v t. i. srbohrvaški jezik, v makedonski, češki, nemški in italijanski jezik. Največkrat prevedeni slovenski tekst te vrste je *Teleskop Ivana Bratka – opis spektakularnega pobega iz Gonarsa 1942. leta*.

Kazalo bi pospešiti prevajanje slovenskih publikacij, saj so nekatere zanimive za širši evropski prostor: zborniki nemških taborišč, pričevanja rabskih internirancev, Jugoslovanke v kaznilnicah fašistične Italije, teksti in publikacije Božidarja Jezernika.

V slovenski jezik pa je bilo prevedeno kar veliko strokovne literature, ki tematsko zajema taborišča med 2. svetovno vojno: jugoslovanska taborišča na Norveškem, Dachau, Ljubelj, življenjepisi Ane Frank, taborišče Jasenovac itd., skupaj 27 naslovov.

Zaključek

Prav bi bilo, ko bi natisnili 5. izdajo zbornika *Bili so uporni: morali bi jo strokovno izpopolniti in jo opremiti z najpomembnejšo literaturo*.

Zgodovinarji bi morali podpreti nadaljnjo interdisciplinarno obdelavo zaporov in taborišč.

V nekoliko negotovo načrtovani ediciji *Slovenskega pesništva upora 1941–1945* (Lj., Mladinska knjiga) naj bi bil objavljen izbor zaporniških in taboriščnih pesmi in pesmi izgnancev, ki so jih prepevali v Srbiji, na Bavarskem, v Šleziji itd. Tovrstno gradivo je bilo zbrano v okviru projekta *Oddelka za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani* v letih 1970–1986.

⁴⁸ KUMBATOVIČ Filip (Filip Kalan): *Veseli veter*. Lj., CZ 1975.

MUZEJ ljudske revolucije Slov.: *Dachauske risbe* (januar 1944–junij 1945). Lj., 1985.

⁴⁹ Z OČMI, zazrtimi v svobodo. Lj., Borec 1966.